

Children's interactions in cyberspace and the responsibility of parents with the approach of educational jurisprudence

Abdolreza Hatamikia¹, Alireza Rajabzadeh^{2*}, Alireza Mazloom Rahni³

1. PhD Student in Private Law, Department of Law, Qeshm Branch, Islamic Azad University, Qeshm, Iran.
2. Assistant Professor and Faculty Member, Raja University, Qazvin, Iran.
3. Assistant Professor, Department of Law, Faculty of Humanities, Shahr-e-Qods Branch, Islamic Azad University, Tehran, Iran.

ARTICLE INFORMATION

Article Type: Original Research

Pages: 153-166

Article history:

Received: 30 Nov 2021

Edition: 29 Dec 2021

Accepted: 5 Feb 2021

Published online: 26 Mar 2022

Keywords:

Parents, Cyberspace, Child, Responsibility, Transaction.

Corresponding Author:

Alireza Rajabzadeh

Address:

Raja University, Qazvin, Iran.

Orchid Code:

0000-0001-7670-7369

Tel:

028-33677101

Email:

alirezarajabzade@gmail.com

ABSTRACT

Background and Aim: The principle is on personal responsibility; This means that no one bears the burden of other sins and everyone is responsible for their own actions. However, according to Article 7 of the Civil Liability Law, whenever the parents and legal guardians are at fault in the care and custody of the child, they are liable for the harmful acts of the child, and this liability also includes transactions that result in harm to the child in cyberspace.

Materials and Methods: The type of research is case study and evaluation, and the method of data collection is through the help of books and scientific resources available in the personal or public library.

Ethical considerations: In the present study, preserving the originality of texts and fidelity in speech quoting, as the most important ethical requirements, have been considered by the authors.

Results: The specific components of cyberspace and the ease of conducting transactions leading to gross fraud by the child in cyberspace, require pure or absolute responsibility for the parents of the child that the Iranian legal system, unlike the American legal system, still tends to this direction. Has not found.

Conclusion: Given the need to consider liability for parents and legal guardians (and not the child himself) for transactions made by him in cyberspace, this liability seems as a kind of performance guarantee in order to perform the family institution optimally. From a jurisprudential point of view, this is an exception to the provisions of the rule of "Burden" and the principle of personal responsibility, and from a legal point of view, the legislator begins to move from the classical theory of fault and gradually accept pure or absolute responsibility for the child's parents.

Cite this article as:

Hatamikia A, Rajabzadeh A, Mazloom Rahni A. Children's interactions in cyberspace and the responsibility of parents with the approach of educational jurisprudence. *Economic Jurisprudence Studies*. 2022; 4(1):153-166.

فصلنامه مطالعات فقه اقتصادی، دوره چهارم، شماره اول، بهار ۱۴۰۱

معاملات کودکان در فضای مجازی و مسئولیت اولیا با رویکرد فقه تربیتی

عبدالرضا حاتمی کیا^۱، علیرضا رجبزاده^{۲*}، علیرضا مظلوم رهنی^۳

۱. دانشجوی دکتری رشته حقوق خصوصی، گروه حقوق، واحد قشم، دانشگاه آزاد اسلامی، قشم، ایران.

۲. استادیار و عضو هیأت علمی، دانشگاه رجا، قزوین، ایران.

۳. استادیار، گروه حقوق، دانشکده علوم انسانی، واحد شهر قدس، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران.

چکیده

زمینه و هدف: اصل بر شخصی بودن مسئولیت می‌باشد؛ بدین معنی که هیچکس بار گناهان دیگری را به دوش نمی‌کشد و هرکس مسئول اعمال خویش است. با این همه مطابق ماده ۷ قانون مسئولیت مدنی، هرگاه اولیاء و سرپرستان قانونی در نگهداری و مواظبت از کودک دچار تقصیر شوند، مسئول اعمال زیان‌بار کودک بوده و این مسئولیت بنابر اطلاق، شامل معاملات منجر به زیان کودک در فضای مجازی نیز می‌شود.

مواد و روش‌ها: نوع پژوهش حاضر، موردکاوی و ارزیابی موردی است و روش گردآوری اطلاعات نیز از طریق مدد جستن از کتب و منابع علمی موجود در کتابخانه شخصی یا عمومی می‌باشد.

ملاحظات اخلاقی: در پژوهش پیش روی، حفظ اصالت متون و امانت‌داری در نقل گفتار، به عنوان مهمترین بایسته‌های اخلاقی، مورد نظر نویسندگان بوده است.

یافته‌ها: مؤلفه‌های خاص فضای مجازی و سهولت ارتکاب معاملات منجر به غبن فاحش از جانب کودک در فضای مجازی، اقتضای در نظر گرفتن مسئولیت محض یا مسئولیت مطلق را برای اولیاء کودک دارد که نظام حقوقی ایران بر خلاف نظام حقوقی آمریکا هنوز به این سمت، گرایش پیدا ننموده است.

نتیجه: با توجه به لزوم در نظر گرفتن مسئولیت برای اولیاء و سرپرستان قانونی (و نه خود کودک) در قبال معاملات انجام گرفته توسط وی در فضای مجازی، به نظر می‌رسد مسئولیت مزبور، از نظر اثر تربیتی، نوعی ضمانت اجرا در راستای ایفای بهینه نهاد خانواده تلقی می‌شود. از نقطه نظر فقهی نیز این امر، استثنایی بر مفاد قاعده «وزر» و اصل شخصی بودن مسئولیت است و از نقطه نظر حقوقی، نقطه آغازی بر عبور قانون‌گذار از نظریه کلاسیک تقصیر و پذیرش تدریجی مسئولیت محض یا مطلق برای اولیاء کودک قلمداد می‌گردد.

اطلاعات مقاله

نوع مقاله: پژوهشی

صفحات: ۱۶۶-۱۵۳

سابقه مقاله:

تاریخ دریافت: ۱۴۰۰/۰۹/۰۹

تاریخ اصلاح: ۱۴۰۰/۱۰/۰۸

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۰/۱۱/۱۶

تاریخ انتشار: ۱۴۰۱/۰۱/۰۶

واژگان کلیدی:

اولیاء، فضای مجازی، کودک، مسئولیت، معامله.

نویسنده مسوول:

علیرضا رجبزاده

آدرس پستی:

ایران، قزوین، دانشگاه رجا.

تلفن:

۰۲۸-۳۳۶۷۷۱۰۱

کد ارکید:

0000-0001-7670-7369

پست الکترونیک:

alirezarajbzade@gmail.com

۱. مقدمه

گسترش فناوری اطلاعات و ارتباطات در دهه‌های اخیر و متعاقب آن شکل‌گیری فضایی نوین تحت عنوان فضای مجازی یا فضای سایبری، دگرگونی‌ها و تحولات شگرفی را در زندگی بشر پدید آورده است. فضای مزبور، علاوه بر امکاناتی که برای رشد و توسعه در اختیار انسان قرار داده، موجد چالش‌های متعددی نیز در سطح اجتماعی و حقوقی گردیده است؛ به نحوی که برخی از «وجه سیاه اینترنت» سخن به میان آورده‌اند. استفاده کودکان و به طور کلی افراد زیر سن قانونی از فضای مجازی، چگونگی این استفاده و همچنین تعیین حد و مرز و احکام قانونی جدید در این باره، با توجه به مخاطرات و آسیب‌های احتمالی، همواره موضوع دغدغه بسیاری از جامعه‌شناسان، روان‌شناسان و حقوقدانان بوده است. یکی از مهمترین ابعاد استفاده کودکان از فضای مجازی، معاملات صورت گرفته توسط آنان در فضای مزبور و همچنین آثار و مسئولیت‌های مترتب بر آن می‌باشد. نظر به گسترش معاملات صورت گرفته توسط کودکان در فضای مجازی تحت قالب‌هایی همچون «معاملات درون بازی‌های مجازی»، «دارایی مجازی»، «کیف پول مجازی» و... در پژوهش پیش روی بر آن شدیم تا با اتخاذ روش ارزیابی موردی (مورد کاوی)، پس از بررسی اختصاری مفاهیم کلیدی و همچنین تبیین قواعد حاکم بر معاملات کودکان در فضای مجازی، به بررسی مسئولیت اولیاء در قبال معاملات کودکان در فضای مزبور و همچنین آثار تربیتی، فقهی و حقوقی مترتب بر مسئولیت اشاره

شده بپردازیم؛ بنابراین سؤال اصلی پژوهش را می‌توان اینگونه مطرح نمود که مهمترین آثار تربیتی، فقهی و حقوقی مترتب بر مسئولیت اولیاء در قبال معاملات کودکان در فضای مجازی کدامند؟ بدیهی است که یافتن پاسخ برای پرسش مزبور، جز از طریق تبیین اصولی مفاهیم کلیدی، قواعد حاکم بر معاملات کودکان در فضای مجازی و ضرورت شناسایی مسئولیت برای اولیاء و سرپرستان قانونی در گام نخست، میسر نخواهد بود.

۲. مواد و روش‌ها

نوع پژوهش حاضر، مورد کاوی و ارزیابی موردی است و روش گردآوری اطلاعات نیز از طریق مدد جستن از کتب و منابع علمی موجود در کتابخانه شخصی یا عمومی می‌باشد.

۳. ملاحظات اخلاقی

در پژوهش پیش روی، حفظ اصالت متون و امانت‌داری در نقل گفتار، به عنوان مهمترین بایسته‌های اخلاقی، مورد نظر نویسندگان بوده است.

۴. یافته‌ها

مؤلفه‌های خاص فضای مجازی و سهولت ارتکاب معاملات منجر به غبن فاحش از جانب کودک در فضای مجازی، اقتضای در نظر گرفتن مسئولیت محض یا مسئولیت مطلق را برای اولیاء کودک دارد که نظام حقوقی ایران بر خلاف نظام حقوقی آمریکا هنوز به این سمت، گرایش پیدا ننموده است.

۵. بحث

در این قسمت به عنوان بخش اصلی مقاله، پس از بررسی اختصاری و کاربردی مفاهیم کلیدی و همچنین تبیین قواعد و قانون حاکم بر معاملات کودکان در فضای مجازی، به بررسی مسئولیت اولیاء در قبال معاملات کودکان در فضای مزبور و همچنین آثار تربیتی، فقهی و حقوقی مترتب بر مسئولیت اشاره شده خواهیم پرداخت.

۵-۱. مفاهیم

ورود به مباحث اصلی مقاله پیش روی، مستلزم آشنایی با برخی مفاهیم کلیدی و بنیادی می‌باشد؛ ممکن است در بدو نظر، شناسایی مفاهیم کلیدی پژوهش واجد اهمیت چندانی نباشد؛ اما واقعیت این است که بدون درک صحیح از مفاهیم یک تحقیق و رها نمودن آنها از ابهام و تردید از طریق بکارگیری مفهوم‌شناسی جامع، ورود در مباحث ماهوی پژوهش با اشکالاتی همراه خواهد بود.

۵-۱-۱. مسئولیت

مسئولیت در لغت به معنای مورد مؤاخذه، بازخواست، مورد پرسش و سؤال واقع شدن است و غالباً به معنای تفکیک وظیفه و آنچه که انسان عهده‌دار و مسئول آن باشد، آمده است (عمید،

۱۳۹۳، ۶۶۴). در زبان عربی نیز واژه مسئولیت مصدر جعلی از مسئول است و به معنای مورد مطالبه، مورد سؤال و مورد بازخواست قرار گرفتن (جبران، ۱۳۹۳، ۲، ۵۵۴) و همچنین پذیرفتن ضمانت، تعهد، التزام، ضمان و مؤاخذه (عمید زنجانی، ۱۳۸۹، ۳۸) آمده است. در آیات ۳۴ و ۳۶ سوره اسراء^۱ و آیه ۱۴ سوره احزاب^۲ و احادیث اسلامی نیز به طور خاص، به معنی مورد بازخواست و مجازات واقع شدن به دلیل انجام یا خودداری از انجام کاری به کار رفته است. مسئولیت در اصطلاح حقوقی، تعهد شخص به دفع ضرری است که به دیگران وارد آورده است؛ خواه این ضرر ناشی از تقصیر خود وی باشد یا از فعالیت او ایجاد شده باشد (جعفری لنگرودی، ۱۳۹۴، ۷۱۱). در اصطلاح حقوقی، واژه Responsibility عموماً در مسئولیت غیرقراردادی بکار رفته و به معنای تعهد به پاسخگویی در قبال عمل انجام شده و جبران هرگونه آسیب وارد آمده است در حالی که Liability بیشتر در مسئولیت‌های قراردادی استفاده می‌شود (آکسفورد، ۲۰۰۳، ۲۸۷).

۵-۱-۲. اولیاء

اولیاء جمع ولی در لغت به معنای دوستان، دوستداران و یاران آمده است (عمید، ۱۳۹۳، ۱،

^۱ آیه ۳۴ سوره اسراء: «وَلَا تَقْرَبُوا مَالَ الْيَتِيمِ إِلَّا بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ حَتَّىٰ يَبْلُغَ أَشُدَّهُ وَأَوْفُوا بِالْعَهْدِ إِنَّ الْعَهْدَ كَانَ مَسْئُولًا». و به مال یتیم، جز به بهترین راه نزدیک نشوید، تا به سر حد بلوغ رسد و به عهد (خود) وفا کنید، که از عهد سؤال می‌شود. آیه ۳۶ سوره اسراء: «وَلَا تَقْفُ مَا لَيْسَ لَكَ بِهِ عِلْمٌ إِنَّ السَّمْعَ وَالْبَصَرَ وَالْفُؤَادَ كُلُّ أُولَئِكَ كَانَ عَنْهُ مَسْئُولًا» از آنچه به آن آگاهی نداری، پیروی مکن، چرا که گوش و چشم و دل، همه مسئولند.

^۲ آیه ۱۴ سوره احزاب: «وَلَوْ دَخَلَتْ عَلَيْهِمْ مِنْ أَقْطَارِهَا ثُمَّ سَأَلُوا الْفِتْنَةَ لَأَنزَلْنَاهَا وَمَا تَلْبَثُوا فِيهَا إِلَّا يَسِيرًا». آنها چنان بودند که اگر دشمنان از اطراف مدینه بر آنان وارد می‌شدند و پیشنهاد بازگشت به سوی شرک به آنان می‌کردند، می‌پذیرفتند و جز مدت کمی (برای انتخاب این راه) درنگ نمی‌کردند!

نوجوانی را مشخص می‌کند. به تعبیری سن کودکی، از ولادت تا بلوغ است و منظور از کودک، کسی است که به حد بلوغ شرعی نرسیده باشد (شهید ثانی، ۱۴۱۴، ۴، ۱۴۰؛ طباطبایی، ۱۴۱۸، ۹، ۲۳۷؛ کرکی، ۱۴۱۴، ۵، ۱۸۲).

۵-۱-۴. فضای مجازی

فضای مجازی از دو کلمه «فضا» و «مجازی» تشکیل شده است. در مورد مفهوم فضا، بهتر است آن را در قیاس با مفهوم مکان بیان نماییم؛ فضا مفهومی است که دلالت بر همه جا دارد و نوعی خلاء بوده و بدون مرز می‌باشد. در حالی که مکان مفهومی مرزپذیر و با حدود است. «مجازی» نیز واژه‌ای در مقابل واژه حقیقی است. فضای مجازی را به مجموعه اطلاعاتی که در رایانه ذخیره‌سازی شده و از طریق اینترنت به یکدیگر متصل هستند (پلاگ، ۲۰۰۹، ۷۰) و نیز فضایی که در آن، فعالیت‌های گوناگون در ابعاد داده‌ورزی، اطلاع‌رسانی، ارتباطات، ارائه خدمات، مدیریت و کنترل از طریق ساز و کارهای الکترونیکی انجام می‌پذیرد (صدری و کروب، ۱۳۸۴، ۵۸) تعریف نموده‌اند. به نظر می‌رسد تعریف اخیرالذکر، ضمن دارا بودن جامعیت، فضای مجازی را آنگونه که هست توصیف و تبیین می‌نماید.

۵-۲. معاملات کودکان در فضای مجازی

از دیدگاه فقهی و حقوقی، اولین مسئله‌ای که درخصوص پدیده‌های نوظهور مورد توجه قرار می‌گیرد، مشروعیت یا جواز قانونی آنهاست؛ چرا که

در معنای حقوقی، ولایت به معنای سلطه و امتیازی است که قانون‌گذار به جهتی از جهات قانونی، برای یک شخص، به منظور انجام دادن امورات شخص دیگر در نظر می‌گیرد (امامی، ۱۳۹۹، ۱، ۱۳۶). از دیدگاه فقهای امامیه و قانون‌گذار ایران، اصطلاح ولایت قهری تنها شامل پدر و جدّ پدری است که سمتشان بدون انتصاب یا تنفیذ از سوی مقام رسمی به وسیله شرع و قانون مقرر شده است. مراد نگارندگان از کلمه اولیاء در مقاله پیش روی، معنای عام بوده و به معنای سرپرستان قانونی کودک است که اعم از ولی قهری، وصی، قیم و سرپرستان قانونی کودک می‌باشد.

۵-۱-۳. کودک

تعیین تقنینی مرز میان بزرگسالی و کودکی در قلمرو حقوق، از اهمیت اساسی برخوردار است. امروزه به دلیل پذیرش جهانی اصل حمایت ویژه از کودکان در تمامی حوزه‌ها، نوع رویکرد قانون‌گذار به این تعریف، آثار و تبعات مثبت و منفی زیادی می‌تواند به دنبال داشته باشد (زینالی و روحی کریمی، ۱۳۹۶، ۷۳) ماده (۱) کنوانسیون جهانی حقوق کودک مصوب ۱۹۸۹، کودک را اینگونه تعریف نموده است: «از نظر پیمان‌نامه حاضر، منظور از کودک هر انسان دارای کمتر از ۱۸ سال سن است، مگر اینکه طبق قانون قابل اعمال در مورد کودک، سن قانونی کمتر تعیین شده باشد». در فقه اسلامی ابتدای دوره بلوغ، پایان دوره کودکی است؛ یعنی بلوغ، مرز بین کودکی و

۱۲۱۲ قانون مدنی مقرر می‌دارد: «اعمال و اقوال صغیر تا حدی که مربوط به اموال و حقوق مالی او باشد، باطل و بلااثر است؛ مع‌ذالک صغیر ممیز می‌تواند تملک بلاعوض کند. مثل قبول هبه و صلح بلاعوض و حیازت مباحات»؛ بدیهی است که حکم مزبور را می‌توان به معاملات مالی صورت گرفته توسط کودکان در فضای مجازی نیز تسری داد. از آنجا که موضوع مقاله پیش روی در ارتباط با آثار فقهی، حقوقی و تربیتی مسئولیت اولیا در قبال معاملات کودکان در فضای مجازی است، لذا بحث در خصوص چگونگی معاملات کودکان در فضای مجازی و احکام مرتبط با آن را مختصر نموده و به در ابتدا به بررسی مسئولیت اولیاء در قبال معاملات کودکان در فضای مزبور و سپس آثار فقهی، حقوقی و تربیتی آن خواهیم پرداخت.

۳-۵. مسئولیت اولیاء در قبال معاملات کودکان در فضای مجازی

اولیاء در برابر فرزندان، تکالیفی بر عهده دارند که بخشی از آنها در قانون مشخص شده است و مواردی هم از عرف استنباط می‌شود. بنابراین تکالیف مقرر، منشأ قراردادی ندارند. طبیعی است که انجام ندادن تکالیف، باعث نقض حقوق فرزندان می‌گردد و بالتبع، مسئولیت والدین را - در صورت وجود دیگر شرایط - در پی دارد؛ زیرا والدین نیز مانند سایر افراد حق تعرض به حقوق فرزندان و آسیب رساندن به آنها را ندارند و طبق قاعده، تمامی خسارات باید جبران شوند و هیچ ضرر غیرمتدارک نباید وجود داشته باشد.

مسبوق به سابقه نبوده‌اند و قانون‌گذاران نیز نسبت به آنها، هیچ اقدام تقنینی نداشته‌اند (عبدی‌پور و وصالی ناصح، ۱۳۹۸، ۴۴). این امر تا حد زیادی در خصوص معاملات کودکان در فضای مجازی نیز صادق است. قانون‌گذار ایران در خصوص معاملات کودکان در فضای مجازی مقرر خاصی را مصوب ننموده است. در قانون تجارت الکترونیکی مصوب ۱۳۸۲/۱۰/۱۷ تنها در ماده ۳۵ به لزوم ارائه اطلاعات اعلامی و تأییدیه آن به مصرف‌کننده در واسطی با دوام، روشن و صریح و در زمان مناسب و با وسایل مناسب ارتباطی در مدت معین و بر اساس لزوم حسن‌نیت در معاملات و از جمله ضرورت رعایت حال کودکان اشاره شده است. در قانون حمایت از اطفال و نوجوانان مصوب ۱۳۹۹/۰۲/۲۳ (به عنوان آخرین تجلی اراده قانون‌گذار) نیز در رابطه با این موضوع، مقرر خاصی به چشم نمی‌خورد و تنها به جرم‌انگاری معامله حاوی بهره‌کشی از اطفال (بند ۸ ماده ۱۰) و ممنوعیت هرگونه معامله‌ی راجع به اطفال (ماده ۱۱) اشاره گردیده است؛ بنابراین در خصوص معاملات صورت گرفته توسط کودکان در فضای مجازی و مسئولیت ناشی از آنها بایستی به مقررات عمومی قراردادها در قانون مدنی و عندالاقضاء قواعد فقه امامیه مراجعه نمود. به عنوان نمونه، میان اهلیت کودکان ممیز و غیرممیز می‌بایست قائل به تفکیک شد؛ چرا که معاملات کودکان غیرممیز به واسطه عدم قدرت تشخیص خوب و بد اعمال و همینطور عدم تشخیص منافع و مضرات آن، باطل و بلااثر است؛ چنانکه قانون‌گذار در ماده

که دائماً در حال توسعه و گسترش هستند و ویژگی‌های خاص و متمایز از دنیای فیزیکی دارد. فقدان مرز جغرافیایی و گسترده بودن این فضا، این امکان را برای کاربران و ارائه‌کنندگان خدمات فراهم می‌کند تا بدون توجه به وجود مرز جغرافیایی، اطلاعات خود را به صورت جهانی منتشر کنند. فضای مزبور، محیطی آزاد بوده و فارغ از هرگونه هنجارهای اجتماعی و سلسله مراتب هرمی نظارتی و فرمانبرداری است؛ در واقع آن گره‌ها و حلقه‌هایی که سبب می‌گردد شخص در درون خود، نوعی حس تحت نظارت بودن را احساس کند - اعم از اینکه این حس بیرونی و با نظارت مجری قانون یا مردم و یا درونی و ناشی از هنجارها و قواعدی همچون اخلاق یا ترس ناشی از بی‌آبرویی و امثال آن باشد - وجود ندارد (میلر، ۲۰۰۵، ۱۴۵). علاوه بر فقدان مرز جغرافیایی و غیرقابل کنترل بودن که اشاره شد، از دیگر مؤلفه‌های فضای مجازی می‌توان به پنهانی بودن فضای مزبور و همچنین هزینه پایین استفاده از آن نیز اشاره نمود.

۵-۳-۲. مبنای مسئولیت اولیاء ناشی از فعل

کودک

مستنبط از ماده ۷ قانون مسئولیت مدنی مصوب ۱۳۳۹، مسئولیت اولیاء در قبال اعمال زیانبار کودکان در فضای مجازی، مبتنی بر احراز تقصیر است.^۱ تقصیر اولیاء ممکن است در صورت اثبات

قانون‌گذاری‌های اخیر مانند «سلب حضانت و ولایت از والدین فاقد صلاحیت» در اصلاحات قانون مدنی و اضافه شدن عنوان «کودکان بد سرپرست» به قانون حمایت از کودکان بی‌سرپرست، از معضل اجتماعی وجود والدینی حکایت دارد که به تکالیف قانونی و عرفی خود در نگهداری و مراقبت از فرزندان عمل نمی‌کنند و این امر، برقراری ضمانت اجرا را در قبال آنها توجیه می‌نماید (عابدی و همکاران، ۱۳۹۴، ۹۲). در حقوق موضوعه نیز مطابق صدر ماده ۷ قانون مسئولیت مدنی مصوب ۱۳۳۹، کسی که نگاهداری یا مواظبت کودک، قانوناً یا بر حسب قرارداد به عهده او می‌باشد، در صورت تقصیر در نگاهداری یا مواظبت، مسئول جبران زیان وارده از ناحیه کودک است. با توجه به اطلاق عبارات در ماده اشاره شده، به نظر می‌رسد این مسئولیت، شامل ضرر و زیان ناشی از معاملات صورت گرفته توسط کودک در فضای مجازی نیز می‌گردد. به منظور شناخت جامع مسئولیت اولیاء در قبال معاملات صورت گرفته توسط کودکان در فضای مجازی، تبیین مؤلفه‌های فضای مجازی در گام نخست و همچنین مبنای مسئولیت مزبور در گام بعدی، ضروری به نظر می‌رسد.

۵-۳-۱. مؤلفه‌های ویژه فضای مجازی

به نظر می‌رسد فضای مجازی، دنیایی موازی با دنیای واقعی ما به وجود آورده است؛ این دنیای جدید، به لحاظ ماهیت، ناشی از فناوری‌های است

^۱ نجفی و همکاران، ۱۳۹۸، ۱۶۹ آن را مسئولیت شخصی و نه مسئولیت ناشی از فعل غیر، به حساب آورده‌اند.

^۱ چون مسئولیت والدین ناشی از فعل کودکان، مطابق ماده ۷ قانون مسئولیت مدنی، مبتنی بر تقصیر است، لذا بسیاری از صاحب‌نظران

همچنین هزینه پایین استفاده از آن) که بیشتر به آنها اشاره گردید، لزوم در نظر گرفتن مسئولیت برای اولیای کودک در قبال معاملات صورت گرفته توسط وی در فضای مجازی را دوچندان می‌نمایند؛ به بیان دیگر سهولت ارتکاب معاملات منجر به غبن فاحش از جانب کودک در فضای مجازی، اقتضای در نظر گرفتن مسئولیت محض یا مسئولیت مطلق را برای اولیاء طفل دارد که البته نظام حقوقی ایران بر خلاف نظام حقوقی آمریکا هنوز به این سمت، گرایش پیدا ننموده است.

۴-۵. آثار مسئولیت اولیاء در قبال معاملات کودکان در فضای مجازی

حال که به لزوم در نظر گرفتن مسئولیت (اعم از مسئولیت مبتنی بر تقصیر، مسئولیت ناشی از فعل غیر یا مسئولیت محض) برای اولیاء کودکان در قبال معاملات صورت گرفته از جانب آنان در فضای مجازی پی بردیم، در این بخش ذیل سه قسمت جداگانه آثار تربیتی، فقهی و حقوقی این مسئولیت را مورد تبیین و واکاوی قرار خواهیم داد.

نقص در تربیت کودک نیز احراز گردد. چنانچه تربیت صحیح، نگهداری و مواظبت از کودک توسط اولیاء اثبات گردد، آنها مسئول اعمال زیان‌بار کودک نخواهند بود؛ بر این مبنا، صرف رابطه پدر و فرزندی، متادر و فرزندی، ولایت، وصایت، قیمومت و... مثبت مسئولیت والدین در قبال اعمال زیان‌بار کودک نیست؛ زیرا مطابق قاعده فقهی «وزر» (شهید ثانی، ۱۴۱۴، ۴، ۶۹) که معادل تقریبی اصل شخصی بودن مجازات‌ها در حقوق جزای عرفی است، هیچ‌کس بار گناهان و خطاهای دیگری را به دوش نمی‌کشد. با این همه، به سبب حق سرپرستی اولیاء بر کودکان که موجب حق کنترل برای آنها و تکلیف تبعیت برای کودکان است، بستر لازم جهت تحمیل بار مسئولیت ناشی از فعل کودک بر اولیاء و سرپرستان قانونی وی شکل می‌گیرد.^۱ بدیهی است که چنانچه افراد مزبور مرتکب تقصیر در مراقبت و نظارت بر کودک در خصوص نحوه استفاده از فضای مجازی نیز گردند، واجد مسئولیت تلقی خواهند شد. به نظر می‌رسد مؤلفه‌های خاص فضای مجازی (فقدان مرز جغرافیایی، غیرقابل کنترل بودن، پنهانی بودن و

نظارت واقعی محقق گردد؛ به همین سبب چنانچه به عنوان نمونه به رغم تکلیف قانونی حضانت، کودک در محلی غیر از محل سکونت والدین خود زندگی کند، والدین مسئول افعال او نیستند و اساساً می‌توان گفت که در این مورد، امکان بروز تقصیر در نگهداری، موضوعاً منتفی می‌شود؛ پس صرف اتکاء به عنصر تقصیر نیز نمی‌تواند مبین مبنای دقیق مسئولیت والدین ناشی از فعل کودکان تلقی گردد؛ بنابراین، به نظر می‌رسد ترکیبی از عنصر کنترل و تقصیر، مبنای مسئولیت والدین را شکل می‌دهد که می‌توان از آن با عنوان «کنترل ناقص» یاد کرد.

^۱ به اعتقاد بسیاری از تحلیل‌گران (همان، ۱۶۳)، این تحلیل را نمی‌توان پذیرفت؛ زیرا مبنای کنترل و تبعیت در نظام‌های حقوقی مانند آمریکا متصور است که صرف وجود حق کنترل و نظارت برای اولیاء می‌تواند مثبت مسئولیت آنان در قبال افعال زیان‌بار کودک باشد؛ چه آنکه حتی اثبات عدم تقصیر اولیاء و سرپرستان در این نظام حقوقی، معافیت از مسئولیت ایشان را به دنبال نخواهد داشت. در نظام حقوقی ایران، بر مبنای ظاهر ماده ۷ قانون مسئولیت مدنی، مبنای مسئولیت والدین ناشی از فعل کودکان، تقصیر است؛ با این حال، صرف اتکاء به چنین ظاهری نمی‌تواند گویای تمام حقیقت باشد؛ زیرا تقصیر والدین در صورتی موجب بروز مسئولیت علیه آنان می‌شود که در بستر کنترل و

۵-۴-۱. آثار تربیتی

اساس شکل‌گیری جامعه‌ای اخلاقی و مبتنی بر مناسبات اجتماعی سالم، بر ایفای بهینه وظایف و کارکردهای نهادهای اجتماعی (بالاخص نهاد خانواده) مبتنی است. از مهمترین وظایف نهاد خانواده، تربیت فرزندان در مراحل مختلف کودکی، نوجوانی و جوانی است. تربیت، مجموعه‌ای از اعمال عمدی و هدف‌دار است که بر اساس برنامه‌ای سنجیده، انجام می‌شود تا شناخت‌ها، باورها، نگرش‌ها و رفتارهای مطلوب را در افراد پرورش دهد (حسینی‌زاده و آعرافی، ۱۳۹۷، ۱۴). آیه ۶ سوره مبارکه تحریم^۱ به طور ضمنی مسئولیت والدین در تربیت فرزندان را متذکر می‌گردد. ماده ۱۱۰۴ قانون مدنی نیز مقرر می‌دارد که: «زوجین باید در تشیید مبانی خانواده و تربیت اولاد خود به یکدیگر معاضدت نمایند». بدیهی است که در نظر گرفتن نقص در تربیت کودک به مثابه تقصیر اولیاء و سرپرستان قانونی و به تبع آن، مقرر نمودن مسئولیت برای اولیاء کودک در قبال معاملات انجام گرفته توسط وی در فضای مجازی را می‌توان نوعی ضمانت اجرا در راستای ایفای هرچه بهتر وظایف و تکالیف تربیتی نهاد خانواده قلمداد نمود. البته بایستی در نظر داشت که وظیفه تربیتی، انحصار به نهاد خانواده و اولیاء کودک ندارد و دولت نیز بایستی در این زمینه خاص، به وظایف خویش، جامه عمل ببوشاند؛ به عبارت دیگر، وقتی دولت و

نهادهای حاکمیتی در زمینه مشخصی (نحوه استفاده بهینه و اخلاقی از فضای مجازی)، نه تنها امر تربیت را معطل گذاشته‌اند، بلکه در راستای عکس آن نظر داشته و عمل می‌نمایند، توقع از اولیاء و سرپرستان قانونی به منظور تلاش جهت تربیت کودک در آن زمینه، معقول به نظر نمی‌رسد (حسام و غلامعلی‌زاده کجوا، ۱۳۹۹، ۴۶).

۵-۴-۲. آثار فقهی

قاعده نفی ورز از قواعد مبنایی در فقه است که مفاد آن با چند قاعده فقهی از جمله «الاصل تقدم المباشرة علی غیره»، «غیرالمباشر لایقاص الا فی موارد»، «عدم تحمل الانسان عن غیره بمالم یأذن به فیه» و... نزدیک است. به موجب این قاعده که برگرفته از آیه شریفه ۱۶۴ سوره انعام «وَلَا تَزِرُ وَازِرَةٌ وِزْرَ أُخْرَى» است، اصل تبعیت و ملازمه آثار منفی عمل با خود عمل است و با انتساب آن به فرد، آثار منفی آن نیز بر وی مترتب می‌شود. با توجه به مفاد قاعده مزبور و جایگاه آن در نظر مفسرین کتاب (الزحیلی، ۱۴۱۱، ۸، ۲۸) و نیز برخی فقهای معاصر (طباطبایی، ۱۴۱۷، ۵، ۱۸۳) و همچنین اصل شخصی بودن مسئولیت در فقه (یزدانیان، ۱۳۹۴، ۱۴۳)، اینگونه به نظر می‌رسد که در نظر گرفتن مسئولیت برای اولیاء کودک در قبال معاملات انجام گرفته توسط وی در فضای مجازی، نوعی مسئولیت ناشی از فعل غیر و عمل

^۱ آیه ۶ سوره مبارکه تحریم: «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا قُوا أَنْفُسَكُمْ وَأَهْلِيكُمْ نَارًا وَقُودُهَا النَّاسُ وَالْحِجَارَةُ عَلَيْهَا مَلَائِكَةٌ غُلَاظٌ شِدَادٌ لَا يَعْصُونَ اللَّهَ مَا أَمَرَهُمْ وَيَفْعَلُونَ مَا يُؤْمَرُونَ» ای کسانی که ایمان آورده‌اید خود و خانواده خویش را از آتشی که هیزم آن انسانها و سنگ‌هاست نگه دارید؛ آتشی

که فرشتگانی بر آن گمارده شده که خشن و سختگیرند و هرگز فرمان خدا را مخالفت نمی‌کنند و آنچه را فرمان داده شده‌اند (به طور کامل) اجرا می‌نمایند.

نمودن بر خلاف اصل می‌باشد. این امر در آرا و اقوال برخی فقها که خسارات و آسیب‌های ناشی از فعل طفل غیرممیز را در زمره بلایای آسمانی و آفات سماوی ذکر نموده‌اند نیز مشاهده می‌گردد (حسام و غلامعلی‌زاده کجو، ۱۳۹۹، ۴۱). تحلیل مزبور با مؤلفه‌های خاص فضای مجازی که پیشتر به آنها اشاره گردید نیز سازگار به نظر می‌رسد. بنابراین مهمترین اثر فقهی مترتب بر در نظر گرفتن مسئولیت برای اولیاء کودک نسبت به معاملات انجام گرفته توسط وی در فضای مجازی را می‌توان عدول از مفاد قاعده وزر و همچنین اصل شخصی بودن مسئولیت قلمداد نمود؛ به بیان دیگر، از آنجا که قبح تحمیل وزر یکی بر دیگری، از احکام عقل عملی و از مقوله باید‌ها و نباید‌هاست نه از احکام نظری و برخی احکام عقل عملی، بسته به مصالح قابل تغییر هستند، این قاعده می‌تواند استثناء داشته باشد (فرحناک، ۱۳۹۸، ۷) و یکی از این استثنائات، معاملات انجام گرفته توسط کودک در فضای مجازی است که عقل عملی با توجه به مؤلفه‌های خاص فضای مجازی، جواز آن را صادر می‌نماید.

۵-۴-۳. آثار حقوقی

پیش از ورود به آثار حقوقی ناشی از در نظر گرفتن مسئولیت برای اولیاء کودک در قبال معاملات انجام گرفته توسط وی در فضای مجازی، ذکر این نکته ضروری است که چون قانون‌گذار ایرانی در خصوص معاملات کودکان در فضای مجازی مقرر خاصی را (حتی در قوانین خاص اخیرالتصویب همچون قانون

تجارت الکترونیکی مصوب ۱۳۸۲ و نیز قانون حمایت از اطفال و نوجوانان مصوب ۱۳۹۹ بیان نداشته است) بنابراین در خصوص احکام اینگونه معاملات (اعم از صحت، عدم نفوذ یا بطلان) بایستی به مقررات عمومی قراردادها در قانون مدنی و عندالاقضاء قواعد موجود در فقه امامیه مراجعه نمود. البته بایستی توجه داشت که احکام معاملات کودک در فضای مجازی، مبحثی علیحده از شناسایی یا عدم شناسایی مسئولیت برای اولیاء و سرپرستان قانونی وی می‌باشد؛ توضیح مطلب اینکه ممکن است معامله صورت گرفته کودک در فضای مجازی، مطابق موازین قانونی و اصول مسلم حقوقی، باطل یا کأن لم یکن تلقی شود، لیکن این امر، نافی مسئولیت اولیاء و سرپرستان قانونی در قبال جبران آسیب‌های وارده بر طرف مورد معامله و همچنین اشخاص ثالث نیست. به نظر نگارندگان، مهمترین تأثیر حقوقی ناشی از در نظر گرفتن مسئولیت برای اولیاء کودک در قبال معاملات انجام گرفته توسط وی در فضای مجازی را می‌توان در آمادگی قانون‌گذار به منظور عبور از نظریه کلاسیک تقصیر و آمادگی به منظور پذیرش مسئولیت محض یا مطلق برای اولیاء کودک قلمداد نمود. مطابق نظریه مسئولیت محض، تقصیر، مبنای مسئولیت مدنی نیست؛ بلکه هر عمل زیانبار به خودی خود، مسئولیت مرتکب آن را باعث می‌شود؛ زیرا فاعل زیان با تجاوز به حقوق طرف مقابل، تلف مال یا کاستن از دارایی دیگری را موجب می‌شود و عدالت اجتماعی اقتضا می‌کند که آن خسارت را جبران کند (امامی، ۱۳۹۹، ۱، ۵۹۱)؛

۶. نتیجه

نتایج پژوهش حاضر، به اجمال و در قالب پنج بند، به شرح ذیل ارائه می‌گردد:

الف) قانون‌گذار ایرانی در خصوص معاملات کودکان در فضای مجازی مقرر خاصی را حتی در قوانین خاص اخیرالتصویب همچون قانون تجارت الکترونیکی مصوب ۱۳۸۲ و نیز قانون حمایت از اطفال و نوجوانان مصوب ۱۳۹۹ بیان نداشته است؛ بنابراین در خصوص احکام اینگونه معاملات، بایستی به مقررات عمومی قراردادها در قانون مدنی و عندالاقضاء قواعد موجود در فقه امامیه مراجعه نمود؛ پس چنانچه حکم معامله کودک در فضای حقیقی، بطلان باشد، همین حکم به معامله صورت گرفته در فضای مجازی نیز تسری خواهد یافت؛ همین‌گونه است در خصوص احکام صحت یا عدم نفوذ.

ب) وجود عبارات قانونی جدید همچون «سلب حضانت و ولایت از والدین فاقد صلاحیت» و همچنین «کودکان بدسرپرست» در قانون مدنی و قانون حمایت از کودکان بی‌سرپرست، حاکی از وجود والدینی است که به تکالیف قانونی و عرفی خود در مراقبت از فرزندان عمل نمی‌کنند و برقراری ضمانت اجرا در قبال آنها، امری ضروری است.

ج) با توجه به اطلاق عبارات بکار برده شده در ماده ۷ قانون مسئولیت مدنی مصوب ۱۳۳۹، به نظر می‌رسد مسئولیت ناشی از تقصیر در نگاهداری یا مواظبت کودک، شامل ضرر و زیان ناشی از

بر این مبنا می‌توان گفت که ولی یا سرپرست قانونی کودک (اعم از پدر، مادر، ولی قهری، وصی، قیم و...) که بدون داشتن اطلاعات کافی از فضای مجازی و مؤلفه‌های آن و همچنین بدون انجام نظارت و مراقبت در استفاده کودک از فضای مزبور، امکان استفاده از این فضا را برای کودک فراهم آورده و یا تسهیل می‌نماید، به طور غیرمستقیم، محیطی پرخطر را برای سایر کاربران فضای مجازی (بالاخص افرادی که به نحوی از انحاء با کودک ارتباط برقرار می‌نمایند) فراهم ساخته و طبیعی است که بایستی مسئول جبران زیان‌ها و آسیب‌های ناشی از فعل پرخطر خود باشد. بدیهی است که کیفیت عمل و معامله انجام شده توسط کودک در فضای مجازی (اعم از اینکه با حساب کاربری خود یا با حساب کاربری دیگری مبادرت به انعقاد معامله نموده باشد) نیز در اینجا تأثیرگذار نخواهد بود؛ چرا که مبنای مسئولیت در اینجا، نه تقصیر و اهمال، بلکه ایجاد محیط پرخطر برای سایرین است. همانگونه که پیشتر نیز اشاره گردید، نظام حقوقی ایران بر خلاف نظام حقوقی آمریکا هنوز به این سمت، گرایش پیدا ننموده است و مفاد ماده ۷ قانون مسئولیت مدنی به عنوان مقرر عام و سکوت مقررات خاص اخیرالتصویب همچون قانون تجارت الکترونیکی مصوب ۱۳۸۲ و همچنین قانون حمایت از اطفال و نوجوانان در خصوص موضوع مزبور، حکایت از پابندی قانون‌گذار ایرانی به نظریه تقصیر می‌باشد.

فضای مجازی، مسئولیت ناشی از آنها و همچنین تجدیدنظر در مبانی مسئولیت مدنی در این باره، اقدام لازم و بایسته از جانب نهاد قانون گذاری کشور به عمل آید.

۷. سهم نویسندگان

در این پژوهش، نویسنده دوم به عنوان نویسنده مسئول، نویسنده نخست به عنوان همکار اصلی و نویسنده سوم نیز ناظر تحقیق می باشند.

۸. تضاد منافع

در پژوهش انجام شده، هیچگونه تضاد منافی وجود ندارد.

معاملات صورت گرفته توسط وی در فضای مجازی نیز می گردد.

د) مؤلفه های خاص فضای مجازی از جمله فقدان مرز جغرافیایی، غیرقابل کنترل بودن، پنهانی بودن و همچنین هزینه پایین استفاده از آن، لزوم در نظر گرفتن مسئولیت برای اولیای کودک در قبال معاملات صورت گرفته توسط وی در فضای مزبور را بیش از پیش ضروری می سازد.

ه) احکام معاملات کودک در فضای مجازی، مبحثی علیحده از شناسایی یا عدم شناسایی مسئولیت برای اولیاء و سرپرستان قانونی وی می باشد؛ به بیان دیگر، ممکن است معامله کودک در فضای مجازی، مطابق موازین قانونی و اصول مسلم حقوقی، باطل تلقی شود، لیکن این امر، نافی مسئولیت اولیاء و سرپرستان قانونی در قبال جبران خسارات وارده بر طرف مورد معامله و همچنین اشخاص ثالث نیست. و) در نظر گرفتن مسئولیت برای اولیاء کودک در قبال معاملات انجام گرفته توسط وی در فضای مجازی، از نظر اثر تربیتی، نوعی ضمانت اجرا در راستای ایفای بهینه نهاد خانواده تلقی می شود. از نقطه نظر فقهی نیز این امر، استثنایی بر مفاد قاعده «وزر» و اصل شخصی بودن مسئولیت است و از نقطه نظر حقوقی، نقطه آغازی بر عبور قانون گذار از نظریه کلاسیک تقصیر و پذیرش تدریجی مسئولیت محض یا مطلق برای اولیاء کودک قلمداد می گردد.

با توجه به مجموع آنچه گفته شد، در پایان پیشنهاد می گردد که نسبت به مقرر نمودن قوانین خاص در خصوص وضعیت حقوقی معاملات کودکان در

منابع

- صدری، سید محمد رضا، کروی، محمد تقی، ابعاد حقوقی محیط سایبر در پرتو توسعه ملی، چاپ اول، تهران، انتشارات بقعه، ۱۳۸۴.
- طباطبایی، سید علی بن محمد علی بن ابی المعالی، ریاض المسائل فی تحقیق الاحکام بالدلائل، جلد نهم، چاپ نخست، قم، انتشارات مؤسسه آل البيت (ع)، ۱۴۱۸.
- طباطبایی، محمد حسین، المیزان فی تفسیر القرآن، جلد پنجم، بیروت، مؤسسه الأعلمی للمطبوعات، ۱۴۱۷.
- عابدی، محمد، قبولی درافشان، سید محمد مهدی، سعیدی، امیر، «موانع مسئولیت مدنی والدین در برابر فرزندان»، فصلنامه وکیل مدافع (فصلنامه داخلی کانون وکلای دادگستری خراسان)، شماره چهارده، ۱۳۹۴.
- عبدی پور، ابراهیم، وصالی ناصح، مرتضی، «وضعیت حقوقی معاملات درون بازی‌های مجازی (مطالعه تطبیقی در فقه اسلامی، حقوق موضوعه ایران و کامن‌لا)»، فصلنامه حقوق اسلامی، دوره شانزدهم، شماره شصت و یک، ۱۳۹۸.
- عمید، حسن، فرهنگ فارسی عمید، جلد اول و سوم، چاپ چهاردهم، تهران، مؤسسه انتشارات امیرکبیر، ۱۳۹۳.
- عمید زنجانی، عباسعلی، موجبات ضمان، درآمدی بر مسئولیت مدنی و اسباب و آثار آن در فقه اسلامی، چاپ دوم، تهران، انتشارات میران، ۱۳۸۹.
- الزحیلی، وهبه، تفسیر المنیر فی العقیده و الشریعه و المنهج، جلد هشتم، دمشق، دارالفکر، ۱۴۱۱.
- امامی، سید حسن، حقوق مدنی، جلد اول، چاپ سی و نهم، تهران، انتشارات اسلامی، ۱۳۹۹.
- جبران، مسعود، الرائد: فرهنگ الفبایی عربی - فارسی، چاپ سوم، مشهد، انتشارات به نشر، ۱۳۹۳.
- جعفری لنگرودی، محمد جعفر، ترمینولوژی حقوق، چاپ بیست و هفتم، تهران، انتشارات گنج دانش، ۱۳۹۴.
- حسام، ابوالفضل، غلامعلی‌زاده کجو، محمد، «بررسی فقهی و حقوقی مسئولیت والدین در قبال فعل کودک در فضای مجازی»، دوفصلنامه علمی مطالعات فقه تربیتی، دوره هفتم، شماره سیزده، ۱۳۹۹.
- حسینی‌زاده، سید علی، آعرافی، علیرضا، سیره تربیتی پیامبر (ص) و اهل بیت (ع): تربیت فرزند، جلد اول، چاپ چهاردهم، قم، انتشارات پژوهشگاه حوزه و دانشگاه، ۱۳۹۷.
- زینالی، امیرحمزه، روحی کریمی، تاجارا، «تحولات سن کودکی در حقوق ایران»، فصلنامه انجمن ایرانی مطالعات فرهنگی و ارتباطات، دوره سیزدهم، شماره چهل و شش، ۱۳۹۶.
- شهید ثانی، زین الدین بن علی، مسالک الافهام الی تنقیح شرایط الاسلام، جلد چهارم، چاپ اول، قم، انتشارات مؤسسه معارف اسلامی، ۱۴۱۴.

- فرحناک، علیرضا، «تحلیل و بررسی موارد نقض قاعده وزر»، فصلنامه فقه، دوره بیست و ششم، شماره نود و هشت، ۱۳۹۸.

- کرکی، نورالدین، جامع المقاصد، جلد پنجم، چاپ دوم، قم، انتشارات مؤسسه آل البيت (ع)، ۱۴۱۴.

- نجفی، حامد، صادقی، محمود، شهبازی‌نیا، مرتضی، «مسئولیت نیابتی والدین ناشی از نقض کپی رایت توسط کودکان (مطالعه تطبیقی در حقوق ایران و آمریکا)»، فصلنامه پژوهش حقوق خصوصی، دوره هفتم، شماره بیست و هفت، ۱۳۹۸.

- یزدانیان، علیرضا، «مسئولیت مدنی قراردادی ناشی از عمل غیر در حقوق ایران، فرانسه و حقوق اسلامی»، فصلنامه پژوهش تطبیقی حقوق اسلام و غرب، دوره دوم، شماره چهارم، ۱۳۹۴.

منابع لاتین

- Miller, K. Cyber Crime: A Comparative Law Analysis, New York: New York University Publication, 2005.

- Oxford Advanced Learners Dictionary of current English, 2th Edition, Isfahan, Jangal Publications, 2003.

- Ploug, T. Ethics in Cyberspace: How Cyberspace May Influence Interpersonal Interaction, Ballerup Denmark, Springer pub, 2009.